

však v souvislosti se současným společenským pohybem u nás, ale i v širším kontextu socialismu a světa zcela evidentní. Konova kniha může podstatně pomoci při formulaci východisek a hypotéz takové výzkumné orientace.

Aleš Kabátek

**B. Čakalov: *Izsledovane dinamikata na obštestvenoto mnenie*
(Zkoumání dynamiky veřejného mínění)**

Sofija, Nauka i izkustvo 1988, 207 s.

Přechod od jednotlivých, jednorázových výzkumů veřejného mínění k systematickému zkoumání jeho dynamiky se stává imperativem dalšího rozvoje výzkumu veřejného mínění v některých socialistických zemích. Teoretickými a metodologickými předpoklady tohoto procesu se zabývá ve své monografii přední bulharský badatel v oblasti sociologické metodologie a sociologie veřejného mínění docent B. Čakalov.

V první části knihy, nazvané Empirické zkoumání veřejného mínění. Metodologické předpoklady, autor začíná svůj rozklad upozorněním na odlišnost každodenní, laické představy o veřejném mínění a vědeckého přístupu k tomuto jevu. Konstatuje přitom, že řada výhod proti výzkumům veřejného mínění (týkajících se kompetentnosti respondentů, skutečnosti, že se místo veřejného mínění zkoumá individuální mínění, že všechna mínění mají stejnou váhu atd.) je opodstatněná, neboť je spojena s nerozvinutostí jejich teorie. V této souvislosti analyzuje pojetí veřejného mínění v pracích významných sovětských (Uledov, Grušin) i bulharských (Draganov) teoretiků a dospívá k několika aspektům, které jsou pro pojetí sledovaného jevu relevantní: veřejné mínění, vyjadřující trvalý vztah lidí k sociální skutečnosti (tedy k určitému globálnímu problému); veřejné mínění, které vyjadřuje hodnotící vztah veřejnosti k danému problému či faktu (parciálnímu); konečně veřejné mínění, které odráží momentálně dominující společenské náladu – tedy mínění proměnlivé, které však může přerůst ve stabilní hodnocení. Podle subjektu veřejného mínění pak autor rozeznává mínění veřejnosti v globálních společnostech, tj. v kapitalistických nebo socialistických zemích jako celku, mínění národních společností, ohraničených státními hranicemi, a mínění skupin s ještě omezenějším dosahem (v pracovních kolektivech, sídlištích apod.). Sociální funkci veřejného mínění vidí zejména v tom, že je pro řídící sféru zdrojem sociologické a sociální informace o problémech, které lidi vzrušují, které čekají na řešení.

V souvislosti s rozбором předpokladů formování mínění Čakalov polemizuje s názorem, že výchozím bodem veřejného mínění je individuální mínění. Za tento výchozí bod považuje komunikaci, kontakty lidí v každodenní činnosti. Primární tedy podle něj není individuální mínění, ale mínění rodiny, skupiny, v níž člověk nejprve komunikuje. Individuální mínění je produktem vzájemného působení názorů různých společností a individuum je jen nositelem a mluvčím těchto názorů, do nichž vnáší své prvky. Formování individuálního mínění je v tomto smyslu úzce spojeno s procesem socializace osobnosti. Podrobně se autor zabývá informačními aspekty veřejného mínění, které chápe jako informaci deskriptivní, explanační, hodnotící a prognostickou. Navazuje na Grušinovu typologii sociální informace (v práci *Masová informace v sovětském průmyslovém městě* Grušin hovoří o informaci masové, dále o specializované, jejímž subjektem je skupina, a individualizované) a rozlišuje dva druhy veřejného mínění: masové mínění, fungující na masové a individuální úrovni (jde o onen projev veřejného mínění, který charakterizuje např. výrok „Lidé říkají, že . . .“) a kolektivní mínění, opracovávané v procesu diskuse. Do jeho typologie veřejného mínění vstupují ještě další kritéria – rozlišuje mínění rodící se a utvrzené, spontánně projevené a organizované vyvolané (např. při veřejné diskusi).

Zajímavá je polemika, kterou autor vede s jiným bulharským odborníkem v oblasti sociologie veřejného mínění, R. Račkovem, konkrétně s tezemi obsaženými v jeho knize *Strana a veřejné mínění*, známé u nás ve slovenském překladu. Všimá si nejprve Račkovovy kritiky používání ankety, resp. dotazování jako metody, při níž se jen „sumují“ jednotlivá mínění. Čakalov zde nezapře svou původní statistickou erudici a tento názor charakterizuje jako nepochopení „statistické podstaty masového zkoumání mínění pomocí ankety“, neboť právě touto metodou „lze uskutečnit přechod od individuálních

mínění jako individuálních charakteristik k distribuci mínění jako hromadné charakteristice“. Velmi střízlivě a věcně reaguje autor i na Račkovovu tezi, že základní metodou zkoumání veřejného mínění je „masové pozorování“, spočívající v bezprostředním sepětí s masami. Čakalov poznamenává, že neexistují základní a vedlejší metody zkoumání, nýbrž jen adekvátní a neadekvátní vzhledem k výzkumným cílům. Vyslovuje se pro komplexní využívání metod při výzkumu veřejného mínění, včetně analýzy dokumentů i obsahové analýzy.

Poměrně podrobně se autor zabývá rozvojem empirických sociologických výzkumů v Bulharsku, přičemž rozlišuje dvě etapy – do r. 1968 (spojenou s vyjasňováním koncepce empirických výzkumů a dvěma dnes již klasickými výzkumy – religiozity a města a venkova) a po tomto roce, kdy šetření, jejichž počet rychle narůstal, se již opírala o širokou institucionální základnu. V posledních letech vznikají předpoklady pro přechod empirických výzkumů do nové etapy. Autor v této souvislosti zevrubně rozebírá zejména negativa prováděných šetření, jimiž jsou např. nedostatečná projektová příprava, nekompetentnost výzkumných týmů, nadměrné užívání dotazníkové techniky, paralelní provádění několika šetření na jednom místě, v téže době, a v neposlední řadě nedostatečné využívání informací, které výzkumy přinesly.

Druhá část monografie, nazvaná *Problémy dynamických empirických sociologických výzkumů*, se od tématu veřejného mínění odchyľuje a zaměřuje se na otázky obecné sociologické metodologie. Autor podává přehled různých typů sociologických výzkumů, sledujících dynamiku sociálních procesů, tak jak se objevují v literatuře. Dokazuje tak, že dynamický aspekt byl odedávna v centru pozornosti sociologů. Upozorňuje však i na okolnost, že tyto typy výzkumů (opakované, panelové, longitudinální apod.) se orientují na studium dynamiky mikroprocesů, a sám postuluje nutnost makropřístupu. Dotýká se také otázky vztahu sociologie a matematiky, přičemž má za to, že stále platí teze vyslovená před více než 10 lety (v sovětském sborníku *Matematika v sociologii*), že ani sociologie, ani matematika ještě nejsou připraveny na organickou vzájemnou syntézu a že zatím – přestože jsme svědky řady pokusů – „nelze ukázat nejperspektivnější a efektivní cesty rozvoje aplikace matematiky v sociologii, jakož i kterým oborům matematiky by bylo třeba věnovat pozornost“.

Jednou z podstatných podmínek pro uskutečňování dynamických sociologických výzkumů je podle Čakalova vytváření sociologických indikátorů odvozených od teoretických pojmů. Jejich tezaurus pak plní funkci etalonu či standardu, jehož používání není závazné, avšak zvyšuje možnost srovnatelnosti výzkumů. Významným krokem v tomto směru je tezaurus rozpracovaný v 1. polovině 80. let kolektivem sofijského Institutu sociologie pod vedením Ž. Ošavkova, který však – podle názoru autora – je třeba dále zdokonalovat. Jednu z cest k vyhledávání kvalitativních charakteristik objektů a k stanovování indikátorů představuje přípravná etapa výzkumu, tzv. předběžný výzkum, tj. v autorově pojetí získávání druhotné informace o objektu např. z literatury, dokumentů, statistik, dřívějších výzkumů s jiným cílem apod., resp. sekundární analýza. Důraz přitom Čakalov klade na syntézu kvantitativního a kvalitativního přístupu. Máje stále na zřeteli uživatele aplikovaných sociologických výzkumů – řídicí sféru – Čakalov doporučuje v zájmu schopnosti sociologů uspokojit společenskou objednávku vytvoření sociologických informačních systémů, založených na operativních, periodických, tematických, aktuálních i globálních výzkumech.

Syntézu problematiky, rozpracované v prvních dvou částech knihy, obsahuje třetí část pod názvem *Systém dynamického zkoumání veřejného mínění*. Autorova snaha tu směřuje ke zdokonalení tzv. jednotného systému zkoumání veřejného mínění, který v Bulharsku existuje už od r. 1971 (některé podrobnější informace o jeho vývoji a struktuře lze nalézt v už zmíněné publikaci R. Račkova *Strana a veřejné mínění*). V rámci tohoto systému se provádějí dva druhy výzkumů: periodické, které zkoumají názory a reakce na situačně vzniklé otázky (jde vlastně o jednotnou registraci a vyhodnocení různých signálů, dopisů pracujících apod.) a tematické, sledující odezvu na události či procesy s delším působením (provádějí se technikou poštovní nebo tzv. přímé skupinové ankety). Strategie výzkumů v autorově pojetí vychází z jeho typologie veřejného mínění. Při zkoumání organizované vyvolaného, resp. rozšířeného, utvrzeného mínění výzkumník zná problém (předmět veřejného mínění) i kompetentní populaci. Při zkoumání spontánně projeveného či rodícího se mínění tyto podmínky dostatečně splněny nejsou. (Autor podotýká, že výzkumníci by sami mohli vymezit problém a předpokládat, že soubor obsahuje celé obyvatelstvo země, ale je známo, že kladené otázky aktivizují i nekompetentní osoby a zjišťuje se tak neexistující mínění.) Proto je třeba takové mínění zkoumat ve dvou etapách: v první, předběžné, orientační, vyjasnit aktuální problémy, které lidi vzrušují, a kompetentní populaci, v druhé stanovit stupeň rozšíření stanovisek. Autor se také zabývá klasifikací zdrojů informací o veřejném mínění

a poněkud schematicky rozlišuje zdroje bezprostřední (osobní kontakty s pracujícími, schůze, usnesení i vědecké výzkumy) a zprostředkované (již zobecněné poznatky např. aktivistů, materiály z prověrek a kontrol, zobecnění a analýzy dopisů a připomínek apod.), verbální (rozhovory, výpovědi) a věcné (písemné nebo jinak materializované – např. zvukové – dokumenty), individuální (anketní listy, dopisy) a kolektivní (rezoluce, protokoly). Vhodnou metodou zkoumání masového mínění je „klasické“ anketní šetření (neboť nositeli tohoto druhu mínění jsou jednotliví lidé), zatímco ke zjišťování kolektivního mínění je třeba využít komplex zdrojů (samozřejmě zejména kolektivních). Své úvahy o zkoumání kolektivního mínění autor dovádí až k návrhům k jeho formování. Navrhovaná technologie má několik etap. V první, orientační, jde o stanovení spektra individuálních mínění o daném problému pomocí rozhovorů, besed apod. Ve druhé, měřicí, jde o to zjistit rozšířenost individuálních mínění pomocí ankety. Třetí, diskusní etapa, má posoudit společenskou účelnost nejrozšířenějších stanovisek (konzultacemi s institucemi, se specialisty, prostřednictvím mítinků i mass-médií). Čtvrtá etapa, závěrečné přípravná, obsahuje vlastní formování kolektivního mínění na základě analýzy provedené diskuse. V páté, závěrečné etapě se uskuteční referendum nebo vědecky organizovaný průzkum veřejného mínění. Čakalov tedy klade důraz na neustálou propojenost a dialektiku procesů formování a zkoumání veřejného mínění.

Značná pozornost je v monografii věnována otázkám výběrových postupů. Autor doporučuje pro účely výzkumu veřejného mínění vytvářet stále reprezentativní soubory, tedy panely. Jednoznačně se přiklání ke kritice často užívaného, zejména kvótního výběrového postupu a vyslovuje se pro aplikaci nezáměrného, pravděpodobnostního výběru. Charakteristická je v tomto smyslu jeho teze, že „výzkumníci, kteří používají záměrný (nepravděpodobnostní) výběr, jsou na úrovni vědy konce 19. a začátku 20. století, a nikoli na její současné úrovni“.

Dynamické, kontinuální a komplexní zkoumání veřejného mínění vytváří podle autora i určité předpoklady pro prognózování, především pro krátkodobé prognózy rozšíření vznikajícího, rodícího se mínění. Prognostické možnosti dává i využití archivovaných výzkumů pomocí sekundární analýzy (zejm. opakovaných výzkumů, v různých oblastech) či rozboru odpovědí obsahujících dynamickou informaci (např. o budoucích aspiracích respondentů). Slibné perspektivy vidí autor i ve vytvoření systému dynamického zkoumání veřejného mínění v pracovních kolektivech a v sídlech (obcích, městských čtvrtích apod.), který by obsahoval dvě hlavní složky: podsystem předběžného zkoumání, který by systematizoval různé náměty, připomínky z diskusí a schůzí, a podsystem formování kolektivního mínění. Čakalov rovněž upozorňuje, že je třeba zkoumat nejen mínění v hospodářských organizacích, ale také mínění o hospodářských organizacích.

Čakalovova monografie je reprezentativní ukázkou bulharského sociologického myšlení. Charakteristická je pro ni v tomto směru návaznost na tradice bulharské sociologické školy (např. na koncepci sociologické struktury společnosti, rozpracovanou zejména Ž. Ošavkovem a S. Michajlovem) i úzké sepětí se současnou praxí empirických výzkumů, zejména výzkumů veřejného mínění v BLR, opírajících se o velkoryse budovaný systém centrálních i oblastních sociologických pracovišť. Přes tato svá „bulharská specifika“ však kniha bezesporu přináší v řadě směrů inspirativní myšlenky i pro československé badatele, ať už jde o rozlišování druhů veřejného mínění, které je základem pro diferenciaci používaných přístupů metod a technik, o otázku přípravy sociologických výzkumů, tvorby indikátorů a informačních systémů, o technologii formování veřejného mínění i o důraz, který se klade na vztah sociologie a řízení sociálních procesů atd. Své zaujaté čtenáře by si nepochybně získala i v českém či slovenském překladu.

Stanislav Hampel

St. Kosiński: Socjologia ogólna: Zagadnienia podstawowe (Obecná sociologie: Základní problémy)

Varšava, PWN 1987, 270 s.

Po dlouholeté přestávce je to další původní polská práce na téma obecné sociologie, která dobře poslouží jako úvod do studia této vědy. Její autor, který již vydal spolu s I. Machajem jednu učebnici sociologie (Podstawy socjologii, Lublin 1981), jak uvádí v předmluvě, využil k sepsání této knihy své dvacetileté pedagogické zkušenosti, které získal na univerzitě v Lublinu.